

GRAD KRIŽEVCI NAKON GUBITKA ŽUPANIJSKOG SREDIŠTA 1886. GODINE

Prof. dr. sc. MIRA KOLAR
Red. prof. u mirovini

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Draškovićeva 23
HR-10000 Zagreb

Primljeno/Received: 20. 10. 2008.
Prihvaćeno/Accepted: 30. 01. 2009.

Križevci su bili središte županije od 1861. pa sve do 1886. godine. Međutim, spajanjem Križevačke i Bjelovarske županije u Bjelovarsko-križevačku županiju Križevci su postali obično kotarsko mjesto na pruzi Koprivnica - Zagreb. Ovaj gubitak je imao više političke nego upravne razloge jer su Križevci bili povijesni grad duge i stare tradicije, te ih je ovaj gubitak jako pogodio i zahtijevao je izvjesno prilagođivanje novom vremenu.

Gljučne riječi: Križevci, povijesni grad, tradicija, Križevačka županija, Bjelovarsko-križevačka županija

1.

Osvrt na Križevačku županiju. U tijeku ratova s Osmanlijama Hrvatska je svedena na "ostatke ostataka" čiju su državotvornost čuvale samo tri županije koje nisu bile osvojene ili nisu postale Vojna krajina, a to su: Zagrebačka, Varaždinska i Križevačka županija. Ovdje se pokušalo sačuvati ono što je ostalo od Hrvatske, pa je na ovim područjima došlo do koncentracije plemstva koje nije imalo velike posjede, ali je bilo obrazovano u duhu svog vremena i čuvalo je hrvatsku tradiciju i hrvatske običaje pa je stalo na čelo onih koji su se borili protiv mađarskog posezanja za hrvatskim zemljama. Tijekom 1848. zagorsko plemstvo se priklonilo Mađarskoj, a križevačko je podržavalo bana Jelačića te je to i čitavu županiju u vremenu poslije 1848. stavilo u grupu onih koji nisu za Nagodbu. To je bilo i presudno za grad Križevce u vremenu nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, koji su, našavši se na glavnoj željezničkoj pruzi Mađarska - Zagreb 1870., stalno podsjećali Mađare da su Križevci hrvatski grad i sjedište županije. Zagrebačka, Varaždinska i Križevačka županija čuvale su kontinuitet hrvatske državnosti u "ostacima ostataka Hrvatske" tijekom

16. i 17. stoljeća i, iako su ti ostaci bili skromni, one su bile ona jezgra odakle je počelo upravno i gospodarsko obnavljanje Hrvatske u 18. stoljeću. Jer, zadatak županija je znatnim dijelom bio prometno-gospodarskog karaktera i briga za narod. Osnivanjem triju slavonskih županija 1745. (Virovitička, odnosno Osječka, Srijemska i Požeška) izgrađen je sustav od šest županija s time da su kasnije formirane još i Ličko-krbavska županija i Riječka županija. Zbog postojanja Vojne krajine do 1871., odnosno 1882. samo je Varaždinska županija bila bez krajišnika, jer je još u 18. stoljeću središte Varaždinske krajine prebačeno u Koprivnicu, pa u Bjelovar, gdje se 1871. i formirala Bjelovarska županija. Međutim, treba istaknuti da su Varaždinska, Križevačka i Zagrebačka županija krile i očuvale, osim povijesne ostavštine, i izvjestan dio starog hrvatskog plemstva, odnosno jednoselce šljivare, koji su poput Zelinčanina Žigrovića, tražili što veću samostalnost Hrvatske u odnosu na Mađare, a to je smetalo i Bečkom dvoru, i Mađarima i narodnjacima koji su htjeli potpuno slobodne ruke u vladanju Hrvatskom. Županije su u državnoj organizaciji bile plemićke upravno-političke i sudske teritorijalne zajednice koje su djelovale po ustaljenom ustrojstvu od

sredine 18. stoljeća i koje su imale veliku ulogu u pobiranju poreza, kretanju stanovništva, reguliranju mitnica, carinarnica, održavanju cesta, mostova, putova, težina i mjera, reguliranja nadnica izgradnji i održavanju škola. Županije su trebale posebnu pažnju pridavati zdravlju ljudi i životinja, a osim toga trebale su unapređivati poljodjelstvo, stočarstvo i uopće poljoprivredu. Županije su od polovice 18. pa do polovice 19. stoljeća imale veliku samostalnost u unutrašnjoj upravi, a županijska skupština koju su činili prelati, velikaši i plemići, te predstavnici slobodnih kraljevskih gradova birali su činovništvo županije koje je rješavalo tekuće probleme. Županijska je uprava u tom razdoblju imala velike izvršne ovlasti i tek ih je naknadno odobravalala Velika županijska skupština. Od 1848. njihova se uloga mijenja i one dobivaju veći značaj kao upravno-administrativne cjeline za područje prosvjete, prometa i gospodarstva.

Poslije 1848. prvi je puta ustrojstvo županija potvrđeno naredbom od 12. lipnja 1850., ali umjesto organiziranja rada županija, ban Josip Jelačić je 16. srpnja 1850. morao raspustiti županijske skupštine i predati vlast na području županija velikim županima koji su bili samo najviši činovnici podređeni ministarstvima u Beču. Uprkos neoapsolutizmu, Križevačka županija je iskoristila ovaj svoj položaj i počela se razvijati, čemu znatno pridonosi i križevačka Ratarnica, osnovana 1860. godine. Nastavnici iz Češke i Poljske unose na križevačko područje nove ideje, a kako ovdje nalaze istaknute ilirce kakav je bio Alberto Ognjan Štriga, zatim Ljudevit Farkaš Vukotinović, a često dolazi i Ferdo Rusan, te se oko lista *Pučki prijatelj* formirala jedna skupina koja je poticala razvoj ovog kraja. Križevce je volio i ban Josip Jelačić, a i u Koprivnici je 1856. položio kamen temeljac za najljepšu pučku školu onog vremena. Tu je radio i Ljudevit Farkaš Vukotinović, promicatelj novih gospodarskih ideja i unapređitelj vinogradarstva i vinarstva, na štetu svilarstva, sa zahtjevima novog doba, te se činilo da je ova županija miljenče Banskog namjesništva i da će imati sretnu budućnost. Vukotinović svesrdno pomaže rad Križevačke gospodarske podružnice Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva, pa su priređene izložbe u Križevcima 1860. i ponovno

1866. godine, a 1861. i u Božjakovini.¹ Društvo je obilato pomagalo razvoj Gospodarskog učilišta u Križevcima.

U vrijeme Bachovog apsolutizma došlo je do "suvremena poboljšanja u upravi i zakonodavstvu", ali je nestala nekadanja županijska samouprava, autonomija, dakle ono što se nazivalo "iura municipalia".² Iako je po odredbama Silvestarskog patenta trebalo biti šest županija, ministar Aleksandar Bach je 1853. samovoljno spojio Križevačku županiju s Varaždinskom, što je car potvrdio 21. kolovoza 1853., te su Križevci, Koprivnica i Varaždin imali status gradskih kotareva u Varaždinskoj županiji u kojoj je bilo još i 13 vanjskih kotara (koprivnički, ludbreški, toplički, varaždinski, ivanečki, krapinski, zlatarski, pregradski, klanječki, čakovečki, preloški i štrigovski).³ Iako su Koprivnica i Križevci imali status grada, svi su gradovi bili podložni Namjesništvu u Zagrebu, odnosno izvršavali su naredbe središnje vlade u Beču. No, područje je bilo preveliko da se uredi u kraće vrijeme. U jednoj brošuri, koja se pripisuje Vukotinoviću, objašnjava se nezadovoljstvo naroda ovako: "Ogorčeni su što je ukinuta samouprava županija, što je narod isključen od svakoga političkog utjecaja, što se vlada patentima, birokracijom i žandarima, što su bez pitanja nametnuti novi visoki porezi, što stranci upravljaju a bečka vlada zabranjuje sabor..."⁴ No svakako je vrijedno spomenuti da je križevačka Ratarnica i Gospodarska škola u Križevcima osnovana na poticaj "omraženog Bacha." Spoznavši tužno stanje gospodarstva Hrvatske koja nije imala niti jednu gospodarsku školu, na temelju izvještaja Imbre Ignjatijevića Tkalca, Bach je dopisom br. 8607 od 22. studenog 1853. uputio banu Josipu Jelačiću poziv da poradi na osnivanju gospodarske škole za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, a onda je 1857. križevački gradonačelnik Janko Gašpary, koji je osjetio koliko Križevci stradavaju

1 Stjepan KEGLEVIĆ, Gospodarska nastojanja Ljudevita pl. Vukotinovića, U: *Zbornik znanstvenog skupa Ljudevit Farkaš Vukotinović*, Zagreb, 2006., 98-99.

2 Neca ENGELSFELD, *Povijest hrvatske države i prava. Razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, Zagreb, 2002., 91.

3 D. PAVLIČEVIĆ, Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju 1848. do 1883. U: *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 79.

4 D. PAVLIČEVIĆ, n.dj., 78.

zbog ukinuća županije, ponudio Namjesništvu u Zagrebu gradsko zemljište u Križevcima za osnivanje gospodarskog učilišta. No tek 12. travnja 1860., dakle nakon natezanja od sedam godina, uz veliko zalaganje generala i Jelačićevog nasljednika, grofa Ivana Coroninija, dal.-hrv.-slav. bana (1859.-1860.), odobreno je osnivanje Gospodarskog i šumarskog učilišta i Ratarnice te odobrena pravila. Gospodarski savjetnik tadanjeg Namjesništva Mojsije Baltić uložio je silan trud da se ova škola otvori i da se u njoj namjeste nastavnici iz slavenskih dijelova Monarhije. Baltić je preuzeo prostor državne svilane i 19. studenog 1860. svečanom službom u gradskoj župnoj crkvi proglašeno je Gospodarsko i šumarsko učilište otvorenim u tadanjoj zgradi napuštene županije u centru grada. Dogodilo se to, dakle, prije gotovo 150 godina.⁵ Bila je to najbolja stvar koja se dogodila gradu Križevcima i koja mu je osigurala budućnost kao kulturnom i prosvjetnom središtu. Škola u početku nije bila uzdržavana od Zemaljske vlade već darovima đakovačkog biskupa Josipa Kukovića, vlastelina Mirka Kuharića, grofa Nikole Pucića dubrovačkog i Ivke barunice Ožegović, a većina đaka je uživala stipendije svojih općina, zadruga i sličnog, jer se svakako radilo o jedinstvenoj školi na ovim prostorima u kojoj se govorilo hrvatski.

Restauracija rada županijskih skupština izvršena je 16. siječnja 1861. carskom naredbom pa je ponovno obnovljena i Križevačka županija u granicama iz 1848., a Ljudevit Vukotinović je imenovan velikim županom Križevačke županije dok je njegov prijatelj Ivan Kukuljević Sakcinski bio veliki župan Zagrebačke županije. Godine 1861. u Hrvatski su sabor izabrani u gradu Križevcima Nikola Pucić i Josip Vuščić, dok je obnovljena Križevačka županija dala sedam zastupnika, za svaki kotar jednog.⁶ Međutim, višegodišnje brisanje Križevaca kao županijskog centra ostavilo je traga. Ipak, Križevci su imali sreću što se

na čelu županije našao Ljudevit Farkaš Vukotinović koji je dobro poznao ljude i prirodu ovog kraja i mnogo učinio za čitav kraj. Budući da je Međimurje izdvojeno iz Varaždinske županije i predano mađarskoj županiji Zala, u Križevačkoj županiji našao se Legrad, a županija se dijelila na križevačku i koprivničku podžupaniju. Križevačka županija nije dakle bila velika županija, ali je bila izuzetno značajna za vezu s Mađarskom pa se Vukotinović potrudio da se izgradi moderna cesta od Zagreba do Križevaca kojim je znatno skraćeno vrijeme putovanja, a onda je 1870. prošla u tom pravcu i željeznička pruga Zagreb - Mađarska.⁷ Ponovno se počeo u upravi i školama, po naredbi bana Josipa Šokčevića, koristiti "hrvatski" jezik pa su obnovljene mnoge stare ideje i narod kao da je živnuo. Iako je novo uređenje bilo daleko od nekadanjih "iura municipalia", ipak je županijska skupština imala pravo iznošenja određenih želja i molbi, podnošenja zahtjeva, a mogla je raspolagati i dijelom svog novca. Križevačka županija bila je među najmanjima u Hrvatskoj, a u susjedstvu je imala moćnu Zagrebačku i Varaždinsku županiju. Varaždinska je županija međutim ostala bez Međimurja s Čakovcem, Prelogom i Štrigovom, koje je ponovno došlo pod mađarsku županiju Zala, pa je vodstvo Varaždinske županije stalno ukazivalo na ovaj gubitak tražeći nadoknadu za izgubljeno područje. Zadovoljno nije bilo ni plemstvo koje je 1873. na bečkoj burzi krivo uložilo kapitale dobivene u procesu defeudalizacije pa se našlo u relativno velikoj bijedi, a još su nezadovoljniji bili bivši kmetovi suočeni s plaćanjem velikih i umnoženih poreza koji su ih dovodili na rub proleterizacije. Područje Varaždinske županije bilo je središte velike bune 1883. godine koju je jedva umirio Ognjeslav Utješenović Ostrožinski obećavajući narodu znatno poboljšanje u upravi.

2.

Ukidanje križevačkog županijskog središta.

Ono što je najviše ugrozilo Križevačku županiju bilo je ukidanje križevačke i đurđevačke pukovnije 1871. i stvaranje Bjelovarske županije

⁵ Gustav August VICHODIL, *Historički nacrt o postanku i razvitku kr. gospodarskog i šumarskoga učilišta u Križevcima u razdoblju od 1860.-1885l.*, Zagreb, 1885. str. 3-7.

⁶ Bili su to Skender Fodrocy i zamjenik Ivan Ožegović za kotar Križevac, Ivan Miković i zamjenik Ivan Vardijan za moslavački kotar, Mato Mrazović za kotar Prečec, Vjekoslav Kristijanović za kotar Vrbovec, Skender Egersdorfer i zamjenik Andrija Uhernik za kotar Ludbreg, Ferdo Inkey za kotar Koprivnica i Franjo Žužel za kotar Novi Marof. (I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor*, I, Zagreb 2000., str. 235.

⁷ Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1883.*, U: *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 77.

koja je bila skrpana iz područja raznih pukovnija. U početku ta ugroženost nije bila vidljiva. Hrvatski je sabor prihvatio 1870. članak XVII "ob ustrojstvu županija kraljevine Hrvatske kojim je potvrđena Križevačka županija". No njezino trajanje kao samostalne županije nije bilo duga vijeka. Od Varaždinske krajine, tj. križevačke i đurđevačke pukovnije osnovana je u Bjelovaru velika i moćna Bjelovarska županija na čelu s Ivanom Trnskim koja ima aspiracije da iskoristi svoje stručne vojničke kadrove i da Bjelovar postane novi privredni, gospodarski a i kulturni centar ovog područja. Križevačka županija nije imala tako moćnih kadrova pa je to ubrzo shvatio Ivan Mažuranić kojemu se Bjelovarska županija ulagivala izabirući ga za svog saborskog zastupnika. Malena, osakaćena Križevačka županija sve je više privlačila poglede moćne nove Bjelovarske županije ali i Varaždinske županije, koja je izgubivši Međimurje tražila određenu nadoknadu. Vlada se u nagodbenjačkom razdoblju počela sve više miješati u rad županija, često kontrolirajući njihov rad, a gradovi, pa i Križevci, obavljali su svoje poslove autonomno i podnosili direktno izvještaje Zemaljskoj vladi.

Mažuranić, stekavši uvid u rad županija, podnosi 1. listopada 1874. novi prijedlog o preustroju političke uprave koja je stupila na snagu 31. svibnja 1875.⁸ Mažuranić nije htio, a možda se nije ni usudio pripojiti Križevačku županiju Bjelovarskoj županiji, pa je ona ostala kao samostalna županija, s dvije male podžupanije (križevačkom i koprivničkom).

Nakon što je izvršena potpuna, cjelokupna reintegracija Vojne krajine s građanskom Hrvatskom 1881., trebalo je provesti konačnu organizaciju županija. To je i učinjeno 6. veljače 1886. kada je donesen *Zakon ob ustroju županija i uređenja uprave u županijah i kotarih* nakon dugih rasprava, jer su prijedlozi o reorganizaci-

ji uprave počeli već 1885. godine, na zahtjev Khuena Héderváryja.⁹ Tim je Zakonom stvorena Bjelovarsko-križevačka županija od 5.168 km. kv. koja je nastala spajanjem Bjelovarske i Križevačke županije. U nju je ušla bjelovarska podžupanija, križevačka podžupanija, osim općine Sudovec, koja je pripojena Varaždinskoj županiji, podžupanija Križ, koprivnička podžupanija, porezne općine Peteranec, Drnje, Hlebine, Gola i Gotalovo, općine Sokolovac, Novigrad i Virje koje su nekoć pripadale Vojnoj krajini. Nova Bjelovarsko-križevačka županija je imala četiri grada i sedam vanjskih kotara, 35 upravnih kotara i 219.529 stanovnika te je bila treća po veličini i po broju stanovnika u Hrvatskoj i Slavoniji. Središtem ove županije postao je Bjelovar, a Križevci su izgubili sve svoje upravne funkcije, iako se grad nalazio na glavnoj pruzi, dok je do Bjelovara tek trebalo izgraditi lokalnu prugu.¹⁰

Zanimljivo je da se Matija Mrazović,¹¹ rođen u obližnjem Visokom, koji je 1880. osnovao Neodvisnu narodnu stranku i bio od 1879. do 1881. gradonačelnik Zagreba s naprednim komunalnim programom, nije se povezoao s političarima Križevaca i nije im pomogao u nastojanju da Križevci prestanu biti županijsko središte. Isto tako ni Milan Grlović, koji je izgubio mjesto u Gradskom poglavarstvu u Zagrebu kada je Mažuranić ostao bez banske stolice, te je vodio očevo imanje u Križevcima od 1880. do 1885. On je 1886. počeo pisati u *Obzoru*, a 1887. je osnovao i časopis *Smotru*, odnosno *Prijatelj naroda* 1888. te je bio gorljivi zastupnik da treba osnovati hrvatsko novinarsko društvo radi što objektivnijeg izvještavanja.¹² Nje-

vonije i Dalmacije, držane dne 4. studenog 1885. za pretres po visokoj zemaljskoj vladi sabora podnešenih zakonskih osnova: *Ob ustroju županijah i uredjenju uprava u županijah i kotarih*, "O upravnih odborih u županijah", "O preinačenju odnosno nadopunjenju njeoijih ustanovah zakona od 28. siečnja 1881. ob ustroju gradskih občinah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji", (Zagreb, s.a.) (Sveuč. bibl. 6014); *Izvjestće o stanju uprave*, str. 8.

10 *Kartografski izvori za europsku i hrvatsku povijest Novog vijeka*, II, (Priredila dr. Mirela Slukan Altić i dr. Drago Roksandić, izd. Odsjeka za povijest, sv. 23/2000., 88/89. str. k88-90. V. Naredba Ministarstva unutarnjih poslova, pravosuđa i financija od 3. lipnja 1854. o političkom i sudbenom ustrojstvu kraljevina Hrvatske i Slavonije.

11 Matija Mrazović (Visoko kod Križevaca, 24. II. 1824. - Zagreb, 14. VI. 1896.). Završio je pravo u Zagrebu, zalagao se za vezu Hrvatske s Austrijom. Kao narodni zastupnik utjecao je na ostavku Levina Raucha 1871., i jedan je od osnivača lista *Pozor* 1860.

12 Milan Grlović (Križevci, 10. X. 1852. - Zagreb, 9. VI. 1915.). Hrvatsko novinarsko društvo je konačno i osnovano 1910. godine a Grlović je bio njegov prvi predsjednik. (Ćiril PETEŠIĆ, Milan Grlović, *Hrvatski biografski leksikon*, V, 2001., str. 228-229.)

8 D. PAVLIČEVIĆ, n.dj., 89.

9 Božena VRNJEŠ-ŠOLJAN, Županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja (1881.-1918.), U: *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 101. Već 4. studenog 1885. od Sabora imenovani Odbor trinajstorice pod predsjedanjem Svetozara pl. Kuševića i zamjenika Lazara Davidovića te izvjestitelja DR. Jovana Gjurica održao je prvu sjednicu 4. studenog 1885. a drugu 6. studenog te su razmotrena četiri predloga. Nakon završene opće debate 7. studenog održane su do 10. studenog i specijalne debate gde su izvršene određene izmjene. (*Izvjestće odbora 13-torice izaslanog iz LXVI. sjednice sabora kraljevinah Hrvatske, Sla-*

gov je otac bio odvjetnik u Križevcima. Odvajanjem Ludbrega od Križevačke županije i njegovom pripajanju Varaždinskoj županiji 1881., već se osjećalo da je Križevačka županija ugrožena. Bilo je to neposredno po silasku Ivana Mažuranića s banske stolice. Nije istraženo kakvu je ulogu u tomu imao Svetozar Kušević kao hrvatski ministar nakon Ivana Mažuranića, koji je stekao imanje u Jalžabetu kraj Ludbrega, pa mu vjerojatno nikako nije odgovaralo jako opoziciono građanstvo u Križevcima koje je govorilo kajkavski, za razliku od Bjelovara gdje se govorilo štokavski i gdje je bilo dosta srpskih stanovnika.

Svaka žalba banu radi gubitka funkcija ostala je uzaludna. Kada je Khuen 6. svibnja 1891. prvi puta poslije stvaranja Bjelovarsko-križevačke županije posjetio Križevce, "Plug," koji je godinu dana ranije spojen sa "Slavuljem" u jedno društvo, priredio je banu bakljadu zajedno s građanstvom, nadajući se da će ovaj pomoći Učilište.¹³ Došao je u Križevce i 1910. kada je već bio ministar predsjednik u Budimpešti. Križevčani su mu iznijeli probleme Višeg gospodarskog učilišta, a on im je, prema pričanju, rekao: "Sve je to, gosponček, lepo i dobro, samo - Vi bute to najprije povedali Raueru, Rauer bu to povedal Čavraku a Čavrak bu to povedal meni. Punctum."¹⁴ Dakle, prvo treba pritužbu podnijeti predstojniku Gospodarskog odjela, ovaj će o tome izvjestiti podbana, a onda tek biva informacija prosljeđena banu kao višoj instanciji. To je zabilježio križevački pravnik Karlo Häusler koji je i otvoreno napisao da su Križevcima mnogo toga oduzeli "jer se ne htjede pokoriti silnicima".¹⁵

3.

Posljedica. Grad Križevci je gubitkom županijskog središta bio silno pogođen. To se najbolje uvidjelo u *Izveštaju o djelovanju upravnog odbora županije belovarsko-križevačke za g. 1887. i 1888. te Izveštaj o stanju uprave županije be-*

lovarsko-križevačke za g. 1888. koju je objavio križevački tiskar Gustav Neuberg 1889. (Križevci 1889). To se je odrazilo na mnogo načina:

Broj stanovnika. Broj stanovnika u gradovima Bjelovarsko-križevačke županije pokazuje neravnomjeran razvoj čak ako se izdvoji vojničko stanovništvo kojeg je u Bjelovaru bilo 1890. godine 1311, a 1900. 1.167, dok u Križevcima nije bilo vojske nego pet časnika 1890. godine. (Tablica 1.) Koprivnica, a osobito grad Bjelovar, pokazuju brži porast stanovništva, iako Bjelovar do 1892. uopće nije imao željezničku prugu.

Tablica 1. Prisutno građansko stanovništvo 1869. do 1910. godine u gradovima Bjelovarsko-križevačke županije.*

Godina	Križevci	Bjelovar	Koprivnica
1869**	3229	2418	5684
1880	3655	3443	6027
1890	4092	4135	6512
1900	4405	4889	7074
1910	4886	6312	8003

* Statistički godišnjak Kr. Hrvatske i Slavonije. I, Zagreb 1905., str. 4, II, Zagreb, 1913., str. 4;

** 1844. su imali Križevci 2.367 stanovnika. (Nezavisnost, 6, 6. I. 1912., str. 3.).

Iz tablice 1 se vidi da se od 1869. do 1910. građansko stanovništvo Bjelovara uvećalo za 3894 stanovnika, Koprivnica za 2319, a grad Križevci je uvećan samo za 1657 stanovnika, što je inventivan pokazatelj zaostajanja Križevaca za drugim gradovima Bjelovarsko-križevačke županije. Ovo zaostajanje nije se više dalo nadoknaditi. Bjelovar i Koprivnica su danas sjedišta županije, a starodrevni Križevci su izgubili svoju važnost i mjesto u razvoju.

Ekonomske funkcije. Spajanjem Bjelovarske i Križevačke županije 1886. grad Križevci ostao je bez važnih funkcija koje je imao kao županijsko središte i morao se preorijentirati, a jedina preorijentacija bila je zadržavanje privredne i prometne uloge. Nažalost, predugo planirano povezivanje Bjelovara s Varaždinom preko Križevaca izgradnjom željezničke pruge nije nikada ostvareno, iako

13 R. HUSINEC, DELIĆ, *Gospodarsko i šumarsko u Križevcima*, Križevci, 1995., str. 73.

14 Karlo Häusler je pomiješao godine. Naime, 1885. je oblježavana 25-godišnjica a tek 1910. 50-godišnjica društva i tada je Rauer bio šef Gospodarskog odjela, a Čavrak predstojnik Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade. (Karlo HÄUSLER, "Utrtim stazama. Povodom 75 godišnjeg gospodarskog šumarskog jubileja u Križevcu," *Hrvatska straža*, VII/1935., br. 259, str. 7.

15 Isto.

je taj plan više puta postavljan.¹⁶ Izgubio je i svoju tradicijsku ulogu u čuvanju kulture i povijesti ovog područja koje se ubrajalo za vrijeme osmanlijskih osvajanja u “ostatke ostataka hrvatske kraljevine”. Dok je bilo županijsko središte u Križevcima, tu je dobro poslovao tiskar Marko Breyer, tiskajući mnoga djela, povijesne romane ali i razne tiskalice za potrebe županije.¹⁷ Dakako, nakon promjene statusa Križevaca i narudžbe su slabe, a Markov sin Mirko, poznati antikvar i kulturno-književni povjesničar, nakon 13 godina rada u očevoj tiskari od 1890. do 1903., preseljava u Zagreb, a knjižarsku tradiciju preuzima Gustav Neuberger koji je 1884. osnovao u Križevcima knjižaru, a kasnije i tiskaru.

Ako se uspoređi popis obrtnog i poslovnog svijeta u Križevcima koji su načinili Đuro Justić i Ljudevit Strohmayr 1890. s popisima iz 1910. godine vidi se opadanje broja trgovina i obrtnih radnja, a istovremeno se isti vlasnici pojavljuju u Zagrebu ili Bjelovaru, pa čak i u Koprivnici.¹⁸ Može se registrirati bijeg iz Križevaca onih koji su za to imali mogućnosti. Čak i trgovina zemaljskih plodina, vina, žeste i žestina Aleksa Breyera i sinova, osnovana 1884., smanjuje svoju djelatnost u Križevcima i osniva 1896. tvrtku u Bjelovaru.¹⁹ Koliko je na to utjecao ban Khuen Héderváry, koji je opoziciju lomio svim sredstvima, ne može se zaključiti, ali činjenica je da je nerado gledao čak i rad križevačke Ratarnice i Učilišta, pa je 1896. šumarski odjel preseljen u Zagreb. Križevci čak gube status grada po Zakonu o gradovima iz 1895. i čini se sve da se njegova uloga u prošlosti zaboravi i minorizira. Ulogu Križevaca preuzimaju drugi gradovi, a osobito Bjelovar. Takav administrativni gubitak osjetio se u Križevcima više u strukturi stanovništva nego u broju, pa obrt i trgovina spašavaju grad od negativnog salda, ali su i Koprivnica i Bjelovar bili i na tim poljima jači od Križevaca.²⁰ (Tab. 2.)

Grad Križevci imaju 1880. 3655 stanovnika od čega 2017 muških i 1638 žena.²¹ Sve ukazuje na zaostajanje grada, iako ne bismo mogli reći da grad propada, jer je zahvaljujući svojim ljudima uspijevaao održati pozitivna kretanja u gradu, pa nije zamro društveni život, iako je dobio ponešto skromnije razmjere.

Tablica 2. Podjela stanovništva grada Križevaca po ekonomskim djelatnostima 1900. i 1910. *

Prvotna produkcija	Obrt i industrija	Trgovina i financije	Ostalo	Ukupno
1417	1523	392	1076	4.408
1462	1816	575	1044	4.897

* B. Vranješ-Šoljan, disert., str. 186. i 189.

Gubitkom županijskog središta Križevci su izgubili mnogo građana koji su radili u terciarnim djelatnostima, iako je grad i dalje bio kotarsko središte. Analizirajući gradove Banske Hrvatske potkraj 19. i na početku 20. stoljeća Božena Vranješ Šoljan je utvrdila da je 1910. u Križevcima živjelo 20 skupština županijske skupštine, u Bjelovaru 29 a u Koprivnici 12, ali je ipak odabrala Koprivnicu za detaljniju analizu, izostavivši Križevce, jer je očito to mjesto smatrala gradom u zaostajanju.²² Ona je uočila da je činovničkog stanovništva bilo 1910. manje nego deset godina ranije, ali da su pozitivna kretanja u sekundarnim i terciarnim djelatnostima, što se očito može pripisati industrijalizaciji Križevaca, koji svojom pozicijom na glavnoj pruži privlači prehrambenu i građevnu industriju jer se željeznicom roba lagano otprema u Zagreb. Tako su Grchorova ciglana, Švarcov mlin i pilana, i Kiepack kao izvoznik poljoprivrednih proizvoda ostvarivali znatne prihode koji su neutralizirali gubitak uloge grada kao županijskog središta i onog što je uz to bilo vezano.

U Križevačkoj županiji od 1848. do 1886. bili su sljedeći veliki župani: Petar Pejačević (1845-

16 Za njega se posebno zalagao Pavle Rauch, ukazujući na korist izgradnje ove poveznice Hrvatskog zagorja s Moslavinom i onda dalje središnjom Slavonije sve do Vukovara. Ova je ideja izražena i na željezničkoj konferenciji u Zagrebu 1862. pod vodstvom bana Josipa Šokčevića.

17 Mirko BREYER, *Marko Breyer 1838.-1908. Nekoliko listova uspomena u oči sedamdesetogodišnjice njegove*, Zagreb - Križevci 1908.

18 Đuro JUSTIĆ, Ljudevit STROHMAYER, *Adresar obrtnog i poslovnog svijeta u Hrvatskoj 1890.*, Zagreb, 1891.

19 *Hrvatski kompas*, 1913-14., Zagreb 1913., 620, 623.

20 Mirko KORENČIĆ i suradnici. *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971.*, Zagreb 1979.

21 *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije, I*, Zagreb 1905., str. 26.

22 Božena Vranješ-Šoljan, *Socijalno-ekonomski odnosi u gradovima i većim naseljima sjeverne Hrvatske potkraj 19. i na početku 20. stoljeća*, Zagreb, 1987., 194.

1848), Ivan Zidarić (1848-1850), Otto Sermage (1850-1854), Ljudevit pl. Vukotinović (1861-1867, Aleksandar Fodroci (1868-1871) te Budislav Budisavljević Prijedorski od 1873. do 1886. Možda je zanimljivo da je dr. Milutin pl. Kukuljević, najstariji sin Ivana Kukuljevića Sakcinskog, bio 1871. podbilježnik, 1872. već je veliki bilježnik Križevačke županije, 1875. tajnik, a 30. X. 1893. je imenovan velikim županom Bjelovarsko-križevačke županije, obavljajući taj posao do smrti 17. srpnja 1910.²³ Vlast je pokazala veliko lukavstvo kada je namjestila u Bjelovarskoj županiji, nakon silaska Ivana Mažuranića s vlasti, sina ilirca Žigrovića, Ivana pl. Žigrovića, pravnika i pisca.²⁴

U Bjelovarskoj županiji bio je veliki župan Ivan Trnski (1871-1872), Ljudevit Reizner (1872-1874), Lazar Davidović (1875-1881), Aleksandar Fodroci (1882-1886).

Poslije spajanja tih dviju županija velikim je županom izabran Bude Budisavljević (1887-1888).

Gubitak županijskog središta osjetili su svi Križevčani. Sad je za rješavanje svih županijskih poslova trebalo ići u Bjelovar, a taj je tek 1893. spojen s Križevcima željezničkom prugom.

4.

Borba za preživljavanje. Gubitkom županijskog središta Križevci su se našli u vrlo teškoj situaciji. Borba za svaku ustanovu i svaku vrijednu osobu popunjava povijest grada Križevaca u slijedećih dvadesetak godina. Bila je međutim prava sreća što je 1886. prestala financijska kriza u Monarhiji, pa se laganije moglo djelovati i na privrednom i na financijskom polju, ali ne i na upravnom gdje je ban Khuen Héderváry gvozdenom rukom kočio gradsku, županijsku i zemaljsku samoupravu i razvoj Hrvatske na gotovo svim područjima života.

Gospodarsko učilište. Nastavnici su bili vrlo zadovoljni uspjehom koji su postigli na ovoj školi, pa su povodom 25-godišnjice izdali Spomenicu u

kojoj se ravnatelj Gustav August Vichodil 1886. pohvalio da je njegova škola "hram gospodarske i šumarske nauke u kojem bi se imali izobražavati domaći sinovi u gospodarskih i šumarskih znanostih, kako to zahtjeva današnji viek napredka.", a također je iskazao i namjeru škole da se širi za što su svakako trebala veća sredstva.²⁵ Ograničen vrlo škrtim Zemaljskim proračunom i činjenicom da je škola potpadala pod Zemaljsku vladu, ban je nevoljko gledao na ovu nakanu vodstva škole. Iz Spomenice je vidljivo da je kroz školu od 1860. do 1885. prošlo 58 nastavnika od kojih su mnogi bili najučereniji prirodoslovci, šumari i poznavaoči poljoprivrede u tadanjoj Hrvatskoj, suradnici Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva i autori priručnika za svoju struku.²⁶ Dojmljiv je i popis podupiratelja škole te mjesto odakle su sve dolazili đaci. Domet Učilišta je iz godine u godinu rastao, a uspješno djelovanje škole i nakon što su Križevci prestali biti županijsko sjedište, ponukao je Khuena da Zakonom od 13. ožujka 1897. o promicanju gospodarstva u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji šumarski odjel premjesti u Zagreb gdje je osnovana Šumarska akademija. Od 1899. u Križevcima više nema šumarskog odjela.²⁷ Usprkos svih tih nevolja svjedodžbe ove škole bile su prekrasne, a završeni učenici bili su ponosni na svoju školu. Služili su se udžbenicima njenih profesora i Spomenica o petdesetogodišnjem postojanju Kr. višeg gospodarskog učilišta i Ratarnice u Križevcu 1910. je pokazala da je ova škola bila srce sveukupnog napretka i života u Križevcima. Usprkos izmještaja šumarskog odjela u Zagreb, na školi u Križevcima otvaraju se znanstveni instituti,

25 Historički nacrt o postanku i razvitku kr. gospodarskog i šumarskoga učilišta u Križevcima u razdoblju od 1860.-1886, str. 3. i 13.

26 Isto, str. 21-27. Među nastavnicima nalazimo Franju Čordašića, uglednog učitelja šumarske struke; Ivana Gvozdanovića, prirodopisca; Franju Heimerla, pravnika; šumara Dragutina Hlavu; Josipa Kemfa, učitelja vinogradarstva i pivničarstva; Franju Kesterčaneka, šumara; Miju Kišpatića, mineraloga i profesora prirodopisa i fizike; Cvjetka Kontak, nastavnika vinogradarstva; Vjekoslava Köröskényja, od 1874.-1878. ravnatelj Zavoda, nakon umirovljenja Dragutina Lambla, i predavač matematike; Janko pl. Labaš, tajnik; Petar Mudrinić, mineralog; dr. Ognjan Oštrić, odvjetnik; Gustav Pexidr, profesor kemije; Ivan Potočnjak, profesor fizike; Mihajlo Prelog, predavač fizike; Josip pl. Prugovečki, učitelj narodnog gospodarstva; Ivan pl. Radić, predavač računarstva; Alexa Russi, predavač uzgoja gospodarskog bilja; Slavoljub Sivoš, prefekt; Maksimilian Šmidt, predavač nauke o gospodarstvu; Ivan Stražnický, prof. matematike i ing.; Žiga pl. Šugh, upravitelj Ratarnice od 1866.-1885.; Antun Trumer, zavodski vrtljar; Josip Ubl, prof. živinogojstva; Vojtjeh Vavra, profesor gospodarske struke, itd.

27 R. HUSINEC, P. DELIĆ, *Gospodarsko i šumarsko učilište u Križevcima*, Križevci 1995., str. 29.

23 Dr. Milutin pl. Kukuljević Sakcinski, *Nezavisnost*, br. 34, 23. VII. 1910.

24 Ivan pl. Žigrović Pretočki (umro 8. II. 1911 ili 1917. Bio je vrlo društven i godinama je pjevao u "Dvojnicama" a i glumio je. (*Nezavisnost*, 11, 11. II. 1911.).

a V. Durhanek, koji je postavio Botanički vrt u Zagrebu 1891., uredio je i uz ovu školu otmjen park, čime "nekad izdvojeni kompleks Gospodarskog učilišta dobiva javnu funkciju i postaje sastavnim dijelom šireg urbanog prostora Križevaca".²⁸ G. 1902. Gospodarsko učilište je pretvoreno u Više gospodarsko učilište pa je bio višeg ranga od škole u Požegi, Iloku, Petrinji i Božjakovini, ali je 1919. čitavo preseljeno u Zagreb da bi grad onda sam 1921. ponovno osnovao novu Srednju poljo-privrednu školu.

Gradsko poglavarstvo. Križevci su ipak i dalje ostali grad i to je bilo značajno za budućnost. Položaj Križevaca je bio izvanredno težak čitavo desetljeće poslije preseljenja sjedišta županije u Bjelovar. Poslove gradonačelnika preuzeo je Dragutin Grdenić, no on je otpušten 1890. jer Zemaljska vlada nije bila zadovoljna njegovim radom, pa su onda gradski vijećnik Ferdo Vukić i podnačelnik Marko Breyer obavljali potrebne poslove.²⁹ Bilo je i nesloge među članovima zastupstva. Pod predsjedanjem gradonačelnika Ferde Vukića Gradska općina Križevci izglasala je na izvanrednoj sjednici 26. veljače 1892. iznos od 1500 forinte, na molbu Julijana pl. Jellachicha i Nikole pl. Csernkovica i Luja bar. Ožegovića kao križevački prilog za dobivanje koncesije za gradnju željezničke pruge Križevci - Bjelovar. Ta je molba čekala od 12. srpnja 1889. i odražava negativan odnos Križevaca prema Bjelovaru kojemu građani Križevaca nikako nisu mogli zaboraviti da im je oduzeo županiju. Čak i tu svotu Križevčani su uvjetovali da svoje obaveze mora platiti i imovna općina Bjelovarsko-križevačka kao i da svoje obaveze uplate mora platiti i Bjelovar.³⁰ Od dokumenata Križevačke županije nije gotovo ništa sačuvano. Tragove njenog postojanja nalazimo u Bjelovarskoj županiji 1871.-1886.³¹

Gospodarstvo. Budući da su bili na glavnoj pruzi ta im se prednost nije mogla oduzeti, kao što im se nije mogla ukinuti ni Ratarnica i Gos-

podarsko učilište, usprkos otvaranju slične škole u Požegi, a kasnije i drugdje. Ban Khuen nije podnosio Križevce zbog njegove prošlosti te je pomagao i davao brojne koncesije Bjelovarčanima pa je tako osnovana u Bjelovaru i sušiona cikorijske tvornice Franck i snažno mlinarstvo porodice Singer i Notig koji su svoje poslove protegnuli do Drave. U vrlo kratko vrijeme Bjelovar je privredno ojačao toliko da je nadmašio i Križevce i Koprivnicu i tako sve više postajao privredno središte regije što je omogućila izgradnja lokalne pruge Križevci - Bjelovar 1892. godine. Malo je trgovaca koji su radili u Križevcima do ukinuća županijskog središta preživjelo prijelaz stoljeća. Jedna od takvih je bila trgovina mješovite robe A. Bošnjaka, osnovana 1876., čiji se sin Teodor Bošnjak profilirao kao političar pa je 1911. već upravnik Bjelovarsko-križevačke županije sve do početka Prvoga svjetskog rata te pomaže intenzivan razvoj mlinarstva na području čitave županije. Mlinarstvo je bilo vrlo konjunkturna grana radi izvoza brašna u Austriju, budući da su se Beč i Graz snabdijevali brašnom isključivo iz područja Hrvatske.

Židovi su prvi uočili značajan položaj Križevaca i nisu odustajali od lokacije svojih poduzeća u tom gradu. Najjača je trgovačka obitelj bila židovska obitelj Breyer čiji su članovi osnovali nekoliko trgovina u Križevcima. Židovi su držali gotovo čitavu trgovinu u Križevcima (Ignaz Hirschl, Jakov Hirschl, a javljaju se i brojna nova imena kao što je Bernhard Moster koji u Križevcima gradi paromlin i pilanu donoseći kapital iz Dubrave, te Hinko Schwarz koji je 1899. osnovao tvornicu drva za kefe, zatim trgovac M. Ziegler koji je osnovao trgovinu mješovite robe 1876. koju vodi poslije smrti supruga njegova udovica, specijaliziravši se za nabavu koža. Zapaža se nestanak njemačkih trgovina što ukazuje da je narodnjačka politika u kombinaciji s mađarskom politikom prema Nijemcima utjecala na njihov odlazak. Židovski trgovački kapital pretvara se obično i u industrijski, pa tako A. Katz osniva 1880. u Križevcima pivovaru, a ima i paromlin. Ova je pivovara pokrivala potrebe šireg područja i radila je do Drugog svjetskog rata.

28 ŽARKO DOMLJAN, *Urbanistička knjiga o Križevcima*, str. 108-110.

29 Hrvatski državni arhiv, f. 79, kut. 928, 3-8 6561-1893. (58510-1893).

30 HDA, f. 79, kut. 928, 3-8, 14663-1892.

31 Državni arhiv u Bjelovaru, Županija bjelovarska (1871-188), sa 14 knjiga i 1 sveskom materijala, (0671. str. 172 anal. inventara. te u fondu Bjelovarsko-križevačke županije, 1886.-1924. (0005, str. 172. anal. inv.) 18 knjiga i 11 kutija spisa. te fondu gradskog poglavarstva Križevci, knj. 6, kutija 8. (0398). str. 175 inventara.

Poljoprivreda i Kiepatch. Za razliku od Bjelovara gdje je podružnica HSGD osnovana tek poslije razvojačenja u Križevcima je HSGD imalo dugu tradiciju i velik broj članova, više od 400 članova, pa je ovo društvo vođeno pod predsjedanjem grkokatoličkog biskupa Julija Drohobeczkog i uprave Gospodarskog učilišta. Ovom kombinacijom Križevci su zadržali veliki utjecaj na razvoj poljoprivrede u gradu i okolici. Isto tako i najveći veleposjednik ovog područja Kiepatch razvio je mnogostruku poljoprivrednu djelatnost i vrlo uspješnu djelatnost.³² Posebnu važnost ima izvoz apatovačke vode koja se izvozi čak u Egipat.³³ Ne treba zaboraviti ni glasovitog liječnika Frana Gundruma Oriovčanina koji je bio uključen i u mnoge privredne poduhvate i čiji je rad na hrvatskom planu zdravstvenog prosvjećivanja davao Križevčanima dojam da nisu ništa izgubili gubitkom županijskog središta. Tom dojmu svakako doprinosi i Gospodarsko učilište.³⁴

Novčane ustanove. Održanju Križevaca kao privrednog centra pomogle su i štedionice. U Križevcima je još 1872. osnovana Dionička štediona kao podružnica Austro-ugarske banke pod Aleksandrom pl. Fodroczyjem a ravnatelj je bio Dragutin Lambl iz Učilišta, te podravnatelj Marko Breyer. Ta je štedionica 1912. svečano proslavila 40-godišnjicu svog rada i očito je imala veliku ulogu u jačanju privrede Križevaca nakon smanjivanja upravne funkcije.³⁵ Bila je to unionistička štedionica, ali analiza njezine štednje pokazuje da je ona počela smanjivati svoj promet čim su osnovana druga dva novčana zavoda. Ova je štedionica imala dioničku glavnicu od 150.000 forinti, a predsjednik je bio Josip pl. Kiepatch-Haselburški.³⁶ Drugi novčani zavod u Križevcima bila je Narodna štedionica d.d. osnovana tek 1898. i ona ukazuje na pokušaj slavonskog kapitala da

preuzme ovu velikašku i domaću banku. Treći novčani zavod Hrvatska štedionica d.d. osnovana je tek 1909. i u njenom su ravnateljstvu ravnatelj Dragutin Nemčić, dr. Fran Gundrum, dr. Milan Heimerl, i označava pokušaj pravaša da počnu važniju ulogu u novčarstvu Križevaca. Sve to pokazuje da je na križevačkom području tek poslije 1886. započela velika akcija za privlačenje financijskog kapitala jer je o tome ovisila budućnost grada.³⁷

Kulturne i književne tradicije. Privreda je dakle spašavala ono što je politika pokvarila. Križevci se nisu predavali i Križevčani su uporno njegovali kulturne i književne tradicije, a u tome je nemalu ulogu odigrao Milan Grlović, novinar, književnik, osnivač i prvi predsjednik Hrvatskog novinarskog društva (Zagreb, 1910.), prisjećajući se uglednih ličnosti ovog grada. Križevci su čak iskoristili slabljenje svog plemstva, ustanovivši sjećanje na njihov život i rad kroz Križevačke statute. Križevački statuti su odražavali i tugu i veselje, ali je njihova glavna poruka pozivanje na slogu i prijateljstvo.

Kotarsko središte. Križevci su ipak ostali kotarsko središte. Županijska zgrada je prodana gradskoj općini 1888. odobrenjem Zemaljske vlade za 2000 forinti i očito je time onemogućena bilo kakova restauracija Križevaca kao županijskog središta, pa se nastojalo izvući najbolje što se moglo iz činjenice da su Križevci bili sjedište kotara gdje je poslije Jukunda Šparhakla došao Pavlo Huber, a kotarski pristav je bio Stjepan Vallo i podžupanijski liječnik dr. Josip Derenčin, te kotarski veterinar Milan Deutsch.³⁸ No i tu je bilo dosta primjera maćehinskog odnosa prema Križevcima. Tako je molba Križevčana da se izgradi moderna cesta Križevci - Apatovac gdje je bilo vrelo kvalitetne vode koja se tražila na širem prostoru riješeno tako da je izgrađena cesta od Apatovca do male stanice na željezničkoj pruzi Koprivnica - Zagreb gdje se vršio utovar vode, a Križevci su tek mnogo kasnije povezani s Apatovcem kvalitetnom cestom.³⁹

32 HRVATSKI KOMPAS, n. dj., 366.

33 M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Apatovačka kiselica - tražena voda Europe, *Cris*, VI, 2004, str. 5-18.

34 Gundrum je čak na vlastiti trošak izdao 1909. dvije povijesne razglednice i to prvu sa slikom Križevaca oko 1755. i drugu sa slikom Križevaca 1842. podsjećajući na taj način na povijesnu važnost Križevaca. Opširnije o ovom glasovitom liječniku: Franjo HUSINEC, *Dr. Fran Gundrum Oriovčanin. Gradski fizik u Križevcima*, Križevci, 2001, str. 1-402.

35 *Nezavisnost*, 20., 15. IV. 1911. br. 11, 20. II. 1912. - Zanimljivo je da Bjelovar tek 1911. dobiva podružnicu austro-ugarske banke. Svakako da je ova konzervativna banka bila značajnija od Pučke štedionice.

36 Zoran HOMEN, Marcel pl. Kiepatch - zaboravljeni izumitelj, *Cris*, VII/2005., br. 1, 116.)

37 HRVATSKI COMPASS, n. dj., 202-203.

38 *Izveštaj o djelovanju upravnog odbora županije belovarsko-križevačke za g. 1887. i 1888. te izvještaj o stanju upravne županije belovarsko-križevačke za g. 1888.*, Križevci 1889, str. 20. Kotar je imao tehničkog izvjestitelja a to je bio ing. Dragutin Fišer.

39 M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Apatovac.

5.

Zaključak. Razlozi spajanja Bjelovarske i Križevačke županije su različiti, od toga da su se na taj način štedila sredstva i uvodilo racionalnije poslovanje, pa do toga da je Bjelovar bio grad bez konflikata za razliku od Križevaca, gdje su narodnjaci a kasnije neodvišnjaci i pravaši bili vrlo aktivni i gdje se stvorio jedan sloj koji je bio otvoreno protiv Mađarske i njihove politike u Hrvatskoj. U Bjelovaru su postojale od 1776. vojničke zgrade i tamo se mogla držati brojna vojska za potrebe čitave županije i ti vojni krugovi su davali banu određenu sigurnost. Križevci su pak po svojim kalničkim šljivarima bili utočište sitnog plemstva duge tradicije koje je imalo određene pozicije i u županijskoj upravi za razliku od Bjelovara gdje je elita potekla dobrim dijelom iz krajiške sredine i zbog toga izvanredno privržena banu. U Križevcima sitno plemstvo nije baš bilo odano nagodbenjačkim banovima koji su pomagali krupni kapital i nisu pokazivali interes za onu vrst elite kakova je postojala u Križevcima.

Treba konstatirati da je ovaj gubitak županijskog središta ostao za Križevce trajan i oni više nikada nisu postali središte šire regije. Kao što je plemstvo 1848. izgubilo snagu vodstva u Hrvatskom saboru zauvijek, tako su i Križevci sa svojim sitnim plemstvom i dugovječnim institucijama zauvijek prestali biti središte županije. Bjelovar, Varaždin i Koprivnica oduzimali su Križevcima snagu, te je ostalo samo u dokumentima sačuvano jedno sjajno vrijeme kada je mišljenje Križevačke županije uvažavano na Hrvatskom saboru i kada su križevački banderijalci svojim oružjem zastupali interes bana Josipa Jelačića.

Summary

The town of Križevci after ceasing to be the county centre in 1886

Keywords: Križevci, historic town with a long tradition, Križevci county, Bjelovar-Križevci county

Reasons to unite Bjelovar and Križevci counties were various, ranging from those which might contribute to a more rational way of governing and saving to those stating that Bjelovar was a town without conflicts as opposed to Križevci, where 'populists' and later on Party-of-Right members were very active and established an anti-Hungary front. Since 1776 Bjelovar had been rich in military premises and barracks which could house a large number of soldiers. This made the Ban feel secure, whereas Križevci was a shelter to low aristocracy of long tradition, who held certain posts in county administration. In Bjelovar the elite originated mostly from border-line circles loyal to the Ban. Križevci gentry was not that loyal, as Bans used to support big business and were not interested in the local elite.

It should be mentioned that the loss of central position in the county remained permanent for Križevci and it never reached this status again. As aristocracy in 1848 lost leading role in the parliament for ever, so Križevci with its low gentry and old institutions lost dominance on a wider scale. Bjelovar, Varaždin and Koprivnica deprived Križevci of its strength and left the fame of Križevci and its once respected influence only in documents.